

DİVANÜ LÜGÂTİ'T-TÜRK'TE GEÇEN UÇ ŞEHRİNİN YERİ VE ANLAMI

Dr. İbrahim ŞAHİN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üni., Fen-Edebiyat Fak., Türkoloji Bölümü
e-adres: miharbisahin@hotmail.com

Özet

Tarihteki adıyla Uç, bugünkü adıyla Uç-Turfan şehri Doğu Türkistan'da eski İpek Yolu üzerinde bulunan önemli şehirlerden birisidir. Eski çağlarda yazılmış birçok kaynakta olduğu gibi, Divanü Lügâti't-Türk'te de bu şehirden söz edilmektedir. Divan üzerine yapılan çalışmalarda, Uç'un günümüzde neresi olduğu konusuna ya değinilmemiş ya da yanlış olarak Fergana bölgesindeki Oş şehriyle denkleştirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, Divan'da geçen Uç aykoniminin günümüzde Uç-Turfan adıyla bilinen yerleşim birimi olduğu, Kutadgu Bilig'de anılan 'uç ordu' ifadesinin de yine Uç şehrini karşıladığı ve son olarak söz konusu şehir adının "uç, ilk (baş), son, sınır" anlamına gelen Türkçe 'uç' kelimesiyle ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divanü Lügâti't-Türk, toponimi, Uç (Uç-Turfan), Kutadgu Bilig, Uç Ordu.

THE PLACE AND THE MEANING OF THE UCH CITY IN DIVAN AL-LUGAT AL-TURK

Abstract

The historical city of Uch, which is today's Uch-Turfan, was an important city on the Silk Road. We can notice this city in Divan al-Lugat al-Turk as well as other historical sources. Researchers either didnot mention where the place of Uch today or wrongly claimed that it is today's Osh. In this article I argue that Divan al-Lugat al-Turk's Uch and Qutadgu Bilig's Uch Ordu are both today's Uch-Turfan. The word Uch is from the Turkish word *uç* which has the meanings of "the end", "the beginning" and "the boundary".

Key Words: Divanü Lûgati't-Türk, Divan al-Lugat al-Turk, toponymy, Kutadgu Bilig, toponymy, Uch (Uch Turfan), Qutadgu Bilig, Uch Ordu.

Giriş

Eski çağlarda yazılmış eserlerde geçen yer adlarının günümüzde nereye tekabül ettiklerinin tespiti başta tarih, medeniyet tarihi, tarihi coğrafya, arkeoloji olmak üzere pek çok sosyal bilim dalı için oldukça önemlidir. Fakat bu eserlerde geçen yer adlarının tespitini zorlaştıran önemli sorunlar vardır. Eserin yazıldığı alfabenin Türkçe fonetiği

tam olarak yansıtmaması sebebiyle meydana gelen yanlış okumalar, kullanılan ölçü birimlerinin günümüzde kullanılanlardan farklı oluşu ve son olarak müelliften kaynaklanan çeşitli hatalar bu zorluklardan bazılarıdır. XI. Yüzyılda kaleme alınmış olan ve içinde yaklaşık 180 yer adı barındıran Divanü Lügâti't-Türk (DLT)'te geçen Uç şehri de bu çerçevede araştırılması gereken yer adlarından biridir.

1. Uç Şehrinin Konumu Meselesi:

1.1. DLT'de anılan Uç Şehrinin Yeri

DLT'yi Türkiye Türkçesine çeviren Atalay, yer adını 'Uç' biçiminde okumuş ve Kaşgarlı'nın şehirle ilgili ifadesini aynen kullanarak "*Tanınmış bir şehir adı*" açıklamasıyla vermiştir (Atalay, 1991/IV: 856). Divan'ın Özbekçe çevirisini yapan Mutallibov, yer adını 'Oç / Uç' (Mutallibov, 1967: 399) ve İngilizce çevirisini yapan Dankoff da 'Uç' biçiminde transkribe etmiş (Dankoff, 1985: 239); onlar da şehrin bugünkü yeri konusunda fikir beyan etmeksizin Kaşgarlı'nın verdiği bilgileri aktarmakla yetinmişlerdir. Diğer yandan Kırgızistan'da 1987 yılında hazırlanan Atlas Kirgizskoy SSR I (KrAtlas)'de söz konusu şehrin Fergana Vâdisi'nde bulunan Oş şehri olduğu ifade edilmiştir. Bu nazariyeden hareketle Divan'da geçen ve araştırmacılar tarafından 'Uç' biçiminde okunan kelime ile Fergana'da bulunan 'Oş' şehrinin adları yakınlaştırılmaya çalışılmış; bu iki kelimenin aynı kökten kelimeler olduğu noktasındaki düşüncelere yer verilmiştir. KrAtlas'ta, halkın bir kısmının Oş'a Uş dedikleri; yine Oş'taki Süleyman dağı'nın ucunda yer alan noktalardan birinin 'Uç' adını taşıdığı dile getirilmek suretiyle 'Uç' ve 'Oş' kelimeleri birbirine yakınlaştırılmaya çalışılmıştır (KrAtlas, 1987: 24). Atlas'ta yer adının Saklara ait 'Uş' etnoniminden ya da Hakasça'da "titrek kavak" anlamına gelen 'oş'¹ sözüyle ilişkili olabileceği, ve bunlar olurken 'o'-'u' fonemleri ve 'uç'/uş'-'oç'/oş' sözleri arasında geçişlerin ve değişimlerin yaşanmış olabileceği ifade edilmiştir (KrAtlas, 1987: 24).

DLT'te kelime 'چ' şeklinde yazılmıştır. Arap harflerinin Türk dilinin fonetiğini tam olarak yansıtmadığını dikkate alan Kaşgarlı, kelimenin ünlü sesinin kalınca ve tokça söylendiğini kaydetmiştir.² Fakat buradaki ünlü sesin 'o' mu yoksa 'u' mu olduğunu kaydetmemiş veya Arap dilinde 'o' sesi ve dolayısıyla 'o' sesini karşılayan bir harf bulunmaması sebebiyle böyle hareket etmiştir. Bu durumda şehrin adını 'U:ç' ya da 'O:ç' şeklinde okumak mümkündür. Nitekim yukarıda gösterildiği gibi, araştırmacılar tarafından her iki şekilde de okunmuştur.

Divan'da bu şehir altı yerde anılmaktadır. Bunlardan ilki madde başı olarak doğrudan 'Uç' şehri hakkında bilgi vermeye yöneliktir: *Uç: (القي) (elif)= u: kalınca, tokça söylenerek) Tanınmış bir şehir adı (DLT I: 35-17)*. Diğerleri başka şehirler ya da yerlerden söz edilirken anılmaktadır. Şehrin bugünkü yerini belirlemek açısından bu bilgiler son derece önem taşımaktadır. DLT'te şehir adının anıldığı söz konusu yerler şunlardır:

Bedel-Art: Uç ile Barsgan arasında sarp bir yer, bir tepe (DLT I: 392-22);

Çağla: Uçta, sınırda bir yer adı (DLT I: 431-5);

Tawuşgan-Öküz: Uç şehrinde akan bir derenin adı (DLT I: 513-15);

Ay-Köl: Uç yakınında bir yerin adı (DLT III: 135-14);

Bay-Yığaç: Küçe şehriyle Uç arasında Uç'a yakın bir yer adı (DLT III: 158-3 / 4).

¹ Kelime 'os' olmalıdır (bk. HRS: 1953).

² Divan'ın bu kısmını Besim Atalay şu şekilde tercüme etmiştir: *Uç: (القي) = u: kalınca, tokça söylenerek) Tanınmış bir şehir adı (Atalay, 1991/I: 35-17).*

Bu yer adlarından Bedel-Art hâlen Kırgızistan'dan Doğu Türkistan'a geçilen yol üzerinde, sınırda bir geçit olup eski devirlerde İpek yolu üzerinde önemli bir mevkidir.

Barsgan, Isıkköl'ün güneyinde, göl kıyısında eski İpek Yolu üzerinde bulunmaktadır.

Tawuşgan-Öküz ise günümüzde Kırgızistan'ın güneydoğusundan, Çadır-Köl bölgesinden doğarak kuzeybatıya doğru akan ve Doğu Türkistan topraklarına indikten sonra Kırgızistan sınırı boyunca kuzeydoğu istikametinde, dağlara paralel olarak ilerleyen, Aksu nehriyle birleşerek Tarım nehrine dökülen, günümüzde Kakşaal adıyla da bilinen nehirdir.

Bedel-Art ve Tawuşgan-Öküz ile ilgili olarak verilen bilgiler Divan'da anılan söz konusu yerleşim birimini işaret etmeleri bakımından çok önemlidir. Bu şehir, Isıkköl'ün güneydoğusuna düşen, Bedel-Art'tan Doğu Türkistan'a inilen bölgede dağların eteğinde bulunan ve eski İpek Yolu üzerindeki Uç-Turfan'dır. Bedel-Art'ın kuzeybatı tarafında Barsgan, güneydoğu tarafında ise Uç-Turfan şehri bulunmaktadır. Tawuşgan-Öküz nehri de yine bu şehirden akmaktadır. Ay-Köl, Uç şehrinin yakınlarında güneyde bir yerleşim biriminin adıdır. Bay-Yığaç da Aksu'nun doğusunda bulunan Bay adlı şehir olmalıdır (Şahin, 2006: 81).

İpek Yolu üzerinde önemli duraklardan biri olan Uç şehrinin Uç-Turfan adını alması XVIII. yüzyıla denk düşmektedir. 1758 yılında bölge, Kalmukların hâkimiyetinden Kıtaylara geçmiştir. Şehir halkı 1765'te Kıtaylara karşı ayaklanınca şehir nüfusu bütünüyle öldürülmüş ve daha sonra şehri yeniden canlandırmak için başka şehirlerden, özellikle Turfan'dan çok miktarda çiftçi Uygur, Uç'a göç ettirilmiştir. Bu tarihten sonra şehir Uç-Turfan adıyla anılmaya başlanmıştır (Bartold, 2002: 522; Kurban, 1995: 1).³

1.2. İslâm Coğrafyacılarının Eserlerinde Uç:

İslâm coğrafyacılarının eserlerinde yazılışları birbirine yakın iki şehir adı geçmektedir. Bu şehirler araştırmacılar tarafından çoğu kez 'Uş' ya da 'Uç' biçiminde transkribe edilmektedir.

X. yüzyılın sonlarında (982) tamamlanmış olan Hudûdü'l-âlem'da Halluh (Karluk) ülkesinin ve kasabalarının anlatıldığı bölümde, Uç adında bir yerden "*Dağda bulunur. Burada iki yüz insan vardır.*" bilgileriyle söz edilmektedir (Minorsky, 1970: 98). Bu şehrin Isıkköl ve Barskan'dan hemen sonra zikredildiğine bakılırsa⁴ Hudûdü'l-âlem'de bahsedilen bu yer bugünkü Uç-Turfan olmalıdır.

XII. yüzyılın ortalarına (1154) ait olan El İdrîsî'nin Nüzhetü'l-müştâk adlı coğrafya eserinde de Uç adında bir şehirden bahsedilir. Bu eserde Uç şehri, Tibet'in meşhur merkezlerinin arasında anılır (Şeşen, 1998: 97). İdrîsî, Tafgaç'tan doğuya doğru Barvân gölüne, Tibet Türklerine ait köyler ve ormanlar arasından geçen 5 konaklık yol olduğunu, bu bölgede müstahkem kalelerin bulunduğunu ifade ettikten sonra, Barvân gölünün 40 (kırk) fersah uzunluğunda, 72 mil genişliğinde büyük bir göl olup suyunun tatlı ve gölde çok miktarda balık bulunduğunu, Barvân ve Uç şehirlerinin bu gölün kenarında tepelerde kurulmuş olduklarını kaydetmektedir. İdrîsî devamla, bu şehrin insanların göldeki balıkları avlayarak geçindiklerini, şehirlerde yeterli çarşıların

³ Bartold, eserlerinde Uç şehrinin adından bahsederken Uç-Turfan şeklinin yanı sıra Uş-Turfan biçimini de kullanmaktadır (Bartold, 2002: 522), fakat Uş-Turfan şekli asli değildir. Bu makalede genel olarak vurgulandığı gibi, şehrin 1765 yılında yaşanan olaylara kadarki adı Uç, bu tarihten sonraki adı ise Uç-Turfan olmalıdır.

⁴ Şehrin İngilizce transkripsiyonu 'UJ' şeklinde yapılmıştır, bk. Minorsky, 1970: 98.

bulduğunu, kendi sanatlarının kendilerine yettiğini anlatır. Yine İdrisi, Uç şehriyle Barvân arasında 12 sind fersahı yani 5 mil mesafe bulunduğundan, Uç şehriden Kuça şehrine ise deve yürüyüşüyle 10 konak mesafe olduğundan bahseder (Şeşen, 1998: 99).

Burada bahsedilen Barvân gölü Isıkköl olmalıdır, zira Kaşgarlı da Isıkköl'den bahsederken aşağı yukarı El İdrisi'ye yakın bir ölçü kullanarak gölün uzunluğunu 30 fersah olarak göstermektedir ki bu bölgede, bu çapta Isıkköl'den başka göl bulunmamaktadır. İdrisi'nin Uç şehri bu gölün çevresinde göstermesi ilginçtir. Zira bugün Uç-Turfan adını taşıyan 'Uç' şehriyle Isıkköl arasında bir hayli mesafe bulunmaktadır. Burada İdrisi'nin bir yanlışlığı olmalıdır. Zira başka hiç bir kaynakta o devirde Isıkköl'ün kıyısında 'Uç' adında bir şehirden bahsedilmemektedir. Söz konusu şehir muhtemelen bugünkü Uç-Turfan'dır. Müellifin Uç şehriyle Isıkköl'ün kıyısında göstermesi, bölgeye bizzat gelmemesi ve bu bölgeyle ilgili bilgileri, İbn Hurdâdbih, İbn Havkal gibi diğer coğrafyacıların eserlerinden ve bölgeden gelen insanlardan almasıyla açıklanabilir.

X. yüzyılda (973) El Bîrûnî tarafından kaleme alınmış olan El-Kanûnû'l-Mes'ûdî adlı eserde de bu şehir anılmaktadır. Bu eserde Çin'e giden yol tarif edilirken bir yerde; "Pârâb, Tarâz, Uş, Özkendi" şehirleri zikredilmekte; başka bir yerde ise "Balâsagûn, Kaçgâr-başı, Issı göl yakınındaki Barshân, At-başı, Ordukend (Kâşgar), Uc, Ahma: Hoten'in merkezi, Pârmân, Koçâ..." şehirleri zikredilmektedir (Şeşen: 1998, 196).

El Bîrûnî'nin bahsini ettiği ve 'Uş' biçiminde transkripsiyonu yapılan şehrin Fergana bölgesindeki Oş şehri olduğu açıktır. Müellif bu kısımda Fergana bölgesindeki şehirleri batı istikametinden doğu istikametine doğru zikretmektedir. 'Uc' biçiminde zikredilen şehir ise Uç-Turfan olmalıdır. Burada müellif Çuy bölgesinden geçerek Isıkköl'e, gölün güneyinden geçerek Bedel-Art'a ve dağları aştıktan sonra Doğu Türkistan'a ulaşan ve oradan Turfan'a giden yol üzerindeki şehirleri zikretmektedir.

İbn Havkal'ın Sûrat el-arz adlı eserinde hem 'Uş' hem de 'Uç' biçiminde anılan şehir bugünkü Oş şehridir.⁵

1.3. Başka Kaynaklarda Uç Şehri:

Kutadgu Bilig (KB)'de üç yerde 'uç ordu' şeklinde bir ifade geçmektedir.⁶ Fakat ifade KB'nin indeksine yer adı olarak alınmamış; 'uç' sözcüğü "uç, tepe" açıklamasıyla 'ordu' sözcüğü ise "saray, şehir" açıklamasıyla alınmıştır (Arat: 1999/III: 487, 344). Buradan 'uç ordu' ifadesinin "uç şehir, tepe şehir" anlamına geldiği sonucu çıkmaktadır. Fakat söz konusu ifadenin geçtiği cümlelere bakıldığında burada bir beyden söz edildiği görülmektedir. Bu bey de 'uç ordu' diye bir yerin beyi olmalıdır. Nitekim KB'deki 'uç ordu' ifadesi Drevnetyurkskiy Slovar (DTS)'a coğrafi ad olarak alınmış (Nadelyayev, 1969: 603); fakat başkaca bir bilgiye yer verilmemiştir. Uç'tan sonra 'ordu' ifadesinin kullanılması da, burasının karargâh merkezi olduğunu göstermektedir.⁷ Bilindiği gibi Karahanlıların başkenti Kaşgar'dır ve Kaşgar'ın o devirlerdeki bir diğer adı da

⁵ "...Burası Harezmi'den 10 konak, Bârâb'tan 20 konak uzaklıktadır.... Uş şehrinin kale dışında rabazı ve bu rabazın etrafında bir sur bulunur. Şehir, üzerinde Türklerin gözetleme yeri bulunan bir dağa bitişiktir.... Özkend, Fergana şehirlerinin Dâr el-Küfr kıyısında en sonuncu olanıdır. Burası Uç'un üçte ikisi büyüklüğünde olup rabazı ve müstahkem şehir kısmı, rabazı ve çarşıları vardır...." (Şeşen, 1998: 173).

⁶ *Negü tir eşitgil uç ordu begi / Bilip sözlemiş sözke yetrüp ögi (KB: 1594)*. KB: 2966; KB: 3815. beyitlerde de aynı 'uç ordu' ifadesi geçmektedir (bk. Arat, 1999/I).

⁷ Bilindiği gibi 'ordu', kağan otağının, sarayının, ordu karargâhının bulunduğu yerler için kullanılan bir terimdir (Nadelyayev, 1969: 370).

Ordukend'tir.⁸ Şayet ifade edildiği gibi KB'de geçen 'uç ordu' bir yer adı ise, burası Hakanın yazlık başkenti olmalıdır. Kaşgar'dan daha kuzeyde ve dağların eteğinde bulunması ve ayrıca İpek Yolu üzerinde önemli bir mevki olması itibarıyla, Uç (Uç-Turfan) yazlık karargah olmaya müsait konumdadır.

XIX. yüzyılın ortalarında bölgeyi âdeta karış karış gezen Valihanov, Uç (Uç-Turfan) şehrinde bahsederken Uç, Uş-Turfan Uç-Turfan adları dışında özellikle Uş adını kullanmakta ve Uç (Uş) biçiminin Uç-Turfan'ın kısaltması olduğunu kaydetmektedir (Valihanov, 1985/II: 8, 277).

Valihanov'un eserlerinde kelimenin Uş şeklinde geçiyor olması, Valihanov'un Kazak olmasıyla ilgili olmalıdır; zira yukarıda bahsedilen kaynaklardan ve şehrin bugünkü adından da anlaşılacağı gibi yerleşim biriminin adı 'ş' li değil; 'ç'lidir. Öyle anlaşılıyor ki, Valihanov'un eserlerindeki Uş, şehrin bölgede yaşayan Kazakların dilindeki söyleyiş biçimidir.⁹

B. Uç Adının Anlamı ve Sonuç:

DLT'de 'uç', "*Türklerin kalem yaptıkları, kirmen, baston gibi şeylerin yapıldığı, dağlarda yetişen bir ağacın adı*" olarak geçmektedir (Atalay, 1991/I: 35-17). Bunun dışında yine DLT'de 'uç': 1. bir nesnenin tükenmesi, bitmesi; 'uç el': "sınırdaki halk" 2. uç; 3. kenar anlamlarına da gelmektedir (Atalay, 1991/I: 44). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (EUTS)'ne bu sözcük "1.uç, baş; 2. uzak" anlamlarıyla (Caferoğlu, 1968: 261) alınmıştır. DTS'de de kelime "1. son, doruk; 2. uç, kanat" ve "uç el" sınırdaki yaşayan halk anlamlarında geçmektedir (Nadelyayev, 1969: 603).

Yer adı DLT'de bahsedilen 'uç' ağacından gelebilir mi? Bu pek mümkün görünmemektedir. Eğer şehrin adı söz konusu ağaç adıyla ilgili olsaydı ya /+LIK/ , /+LI/, vb. bir yapım eki alarak (meselâ Almalık, Zeytinlik, Erikli, gibi) Uçluk, Uçlu, vb. bir ad alması; ya da önüne veya arkasına bir kelime gelerek sıfat tamlaması yapısında (meselâ Uç-Ağaç, Büyük-Uç, vb) görülmesi beklenirdi, çünkü yer adlarında geçen ağaç isimleri tek başlarına kullanılmaz.

Yer adının bir sayı adı olan üç (3) ile ilgili olduğunu da düşünmek pek mümkün görünmemektedir. Zira yer adlarında görülen sayı sıfatları da tek başlarına kullanılmazlar. Kuruluşunda sayı adı olan yer adları ise isim tamlaması şeklinde görülürler (Dört Yol, Bingöl, Cedi Öküz, vb.). Nitekim, bu bölge tarihçilerinden olan Kurban da kelimenin Uç-Turfan biçiminde söylenmesinin yanlış olduğunu; doğrusunun Uç-Turfan olması gerektiğini ifade etmektedir (Kurban, 1995: 1).

Afganistan yer adlarının oluşumunda görülen "kuru, kurumuş" anlamına gelen 'ūç / uç' biçiminde görülen sözün de (Gavrilova, 1988: 161, 374) ilginç olmakla birlikte sıfat olması dolayısıyla yer adlarında tek başına kullanılması pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca Uç-Turfan, dağların eteğinde bulunması sebebiyle Doğu Türkistanda, özellikle daha güneyde bulunan bölgelere göre suyu bol bir bölgedir.

Söz konusu yer adı, Mahpirov'un da daha evvel tahmin etmiş olduğu gibi (Mahpirov, 1997: 266); "baş, sınır, son" anlamına gelen 'uç' sözüyle ilişkili olmalıdır.

⁸ Bununla ilgili olarak DLT'de şu bilgi geçmektedir: *Ordu: Hakanın oturduğu şehir. Burdan alınarak Hakanların oturdukları Kaşgar şehrine 'ordu kend' denilmiştir* (DLT I: 124). X. yüzyılda El Bîrûnî de bu şehirden 'Ordukend' adıyla bahsetmişti (bk. Elinizdeki makalenin 1. 2. bölümü).

⁹ Umumî Türkçede 'ç' li ifade edilen kelimeler Kazak Türkçesinde 'ş' li ifade edilmektedir.

Merkezî Tanrı Dağları'nın Alay ve Kakşaal sıradağları, Türkistan'ı ikiye bölerek (Batı Türkistan ve Doğu Türkistan olarak) tarih boyunca bu bölgede âdetâ doğal bir sınır teşkil etmiştir. Batı Türkistan sınırları içinde bulunan Çuy ve Isıkköl bölgesinden Doğu Türkistan'a geçmek için kullanılan üç yoldan en işlek olanı 'Bedel-Art' geçidinin üzerinden aşan yoldur. Doğu Türkistan açısından bakıldığında kervanların bu dağlara tırmanmadan önceki son durakları, diğer bir deyişle en uçtaki durakları Uç şehridir. Batı Türkistan'dan bakıldığında ise kervanların Tanrı Dağını aşıp Doğu Türkistan'a indikleri noktadaki ilk yerleşim birimi yine Uç şehridir. Dolayısıyla 'uç' doğudan batıya giden kervanlar için "son" anlamına gelirken; batıdan doğuya gidenler için "ilk, baş" anlamı taşımaktadır; çünkü Tanrı dağı bulunduğu noktada dâima doğal bir sınır olmuştur. Uç şehri bu doğal sınırdaki öylesine belirgin bir ilk nokta ve son noktadır ki, başka yer adlarıyla karıştırılması mümkün olmadığından, kendisinden önce veya sonra gelecek her hangi bir kelimeye gereksinim duymadan (Uçhisar, ..vb yer adlarında olduğu gibi) tek başına Uç biçiminde uzun süre varlığını korumuştur.

KAYNAKÇA

- Atalay, Besim. (1991-1992). *Divan-ü Lugât-it-Türk Tercümesi I-IV*. Ankara: TDK.
- Atlas Kirgizskoy SSR I*. (1987). Moskva: Akademiya NAUK Kirgizskoy SSR.
- Arat, R. Rahmeti. (1999). *Kutadgu Bilig I-Metin* Ankara: TDK.
- Bartold, V.V. (2002). *Raboti po İstoriçeskoy Geografii*. Moskva: Vostochnaya Literatura RAN.
- Caferoğlu, Ahmet. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: TDK.
- Dankoff, Robert. (1985). *Compendium of The Turkic Dialects (Dîwân Luyât at-Turk)*. Printed at Harvard University Office of The University Publisher.
- Gavrilova, S.S. (1988). *Slovar Geografičeskikh Nazvaniy Afganistana*. Moskva: Glavnoye Upravleniye Geodezii i Kartografii Pri Sovyete Ministrov SSSR, TSNIIGAIK.
- Hakassko-Russkiy Slovar*. (1953). Gasudartsvennoye İzdatelstva İnastrannih i Nasionalnih Slovarey. Moskva: NAUKA.
- Kurban, İklil. (1995). *Doğu Türkistan İçin Savaş*. Ankara: TTK.
- Minorsky, V. (1970). *Hudūd al-‘Ālam ‘The Regions of The World’*. London: Published By Messrs. Luzac & Company, LTD.
- Nadelyayev, V.M. (1968). *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad: İzdatelstvo NAUKA.
- Sümer, Faruk. (1994). *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara: TTK Yayınları.
- Şahin, İbrahim. (2006). *Eski Türkçe Dönemi (VI-XI. Yüzyıl) Temel Eserlerinde Geçen Yer Adları*. Bişkek: Kirgizistan-Türkiye Manas Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şeşen, Ramazan. (1998). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Valihanov, Çokan. (1985). *Soraniye Soçineniy v Pyati Tomah*. Alma-Ata: Glavnaya Pedaktsiya Kazahskoy Sovetskoy Entsiklopedii.